

сприйнята законодавством більшості країн феодальної Європи. Подальший розвиток категорії юридичної особи, обумовлений, у першу чергу, розвитком економічних відносин, привів до створення нових концепцій, які намагалися пояснити її суть.

Література

1. Дювернуа Н. Л. Из курса лекций по русскому гражданскому праву. Т. 1. Учение о лицах. — СПб., 1896. — С. 242-243.
2. Новицкий И. Б., Перетерский И. И. Римское частное право. — М., 1994. — С. 118.
3. Кравчук В. М. Корпоративне право: Наук. — практ. комент. законодавства та судової практики. — К.: Істина, 2005. — С. 24.
4. Гражданское и торговое право капиталистических стран / Под ред. В. П. Мозолга, М. И. Кулагина. — М., 1980. — С. 56.
5. Харитонов Є. О. Приватне право у Стародавньому Римі. — О., 1996. — С. 36-40.

УДК 340.15(37):340.122

І. Г. Бабич

ПРИНЦИПИ ПРИРОДНОГО ПРАВА У ЕВОЛЮЦІЇ РИМСЬКОГО ПРИВАТНОГО ПРАВА

Форма та порядок втілення права певної історичної епохи не є справою історичної випадковості. Так зміст права формується виробничими відносинами, соціально-економічними умовами, часу та місця, політики, філософії.

Завдяки грецькій філософії римське право отримує логічну послідовність. Римське право на даному етапі має своєю основою не релігійні традиції, а раціоналістичний світогляд і вчення про природне право (*ius naturale*). [1]. Завдяки чому у римському праві послаблюється формалізм та переважне значення отримує пластичність.

Перший етап формування права пов'язаний із Стародавнім Римом. Саме в Римі складається ідея права. Римські юристи спираючись на грецьку філософію переводять ідею справедливості в площину правову.

Формується ідея права, під якою слід розуміти гарантована владою і законом справедливість.

В юридичній літературі вислів «джерело права» слід розуміти по-різному:

1. як джерело змісту правових норм
2. як форма виникнення правових норм
3. як джерело розуміння права

Остаточним джерелом змісту права є матеріальні умови життя суспільства [2].

У римському праві формами право творення були:

- 1) звичаєве право;
- 2) закон;
- 3) едикти магістратів;
- 4) діяльність юристів.

Якщо проаналізувати розвиток значення джерел римського права, то можна дійти висновку про збільшення значення таких джерел права, які не пов'язані із суворим дотриманням формального права, законів. навпаки можна відмітити розвиток таких гнучких джерел права, які дозволяють регулювати нові і невідомі суспільні відносини.

На першому етапі розвитку римського приватного права воно складалось, як і у більшості народів, із джерел звичаєвого права, які не були закріплені письмово. Разом із стародавніми звичаями важливим джерелом права були народні постанови.

Закон, як самостійний вислів народної волі був одкровенням права як для приватних так і для публічних відносин. Звідси і така велика маса законодавчих актів вже в цей період, які мали регулювати відносини окремих осіб у державі[3].

Децемвіральні закони не зупинили законодавчої діяльності. Дуже скоро почалась робота тлумачення законів та застосування нових потреб та правовідносин до основних начал и формул XII таблиць.

Здійснення юстиції було що надто прив'язане до стародавніх формул та букві закону. Тому едикти преторів ще довгий час обмежувались повторенням процесуальних формул та виданням деяких окремих наказів, які не дозволяли регулювати суспільні відносини магістратською владою

Преторський едикт не міг досягти в цей період того характеру та значення, яке він мав пізніше. *Jus civile* ще переважало, а *jus honorarium* слугувало йому у ролі покріпного знаряддя. [4]

Незважаючи на простоту первинних правовідносин існувало значна різноманітність договірних форм. Одні вимагали для їх дійсності певної форми, інші тільки досягнення згоди між сторонами; одні вимагали висловлення словесних формул, інші внесення у письмо, треті — урочистого засвідчення народу.

Хоча в загальній системі договорів можна визнати рухливість та еластичність, але не можна заперечувати, що в цій частині права впродовж першого періоду переважав формалізм і суворість. Так, наприклад, у всіх формальних договорах переважало лише *strictum jus*; *bona fides*, яка у другому періоді отримала розповсюдження на всю систему права, мала тоді лише обмежене застосування при судовому впровадженні про консенсуальні договори та договорах *fiduciae*. При стипуляції не зверталась увага на *causa* зобов'язального відношення; тільки *verba* надавали життя суворому зобов'язанню. [5]

У другий період з початку сьомого століття від заснування Римо до 3 століття н. е. джерела, які були вторинними у першій період — у другий стають головними. Стародавнє *jus civile* поступається *juri honorario* та *juri gentium*. правознавство тільки у кінці першого періоду позбавляється формалізму. Новий державний устрій вводить нове джерело права, який був невідомий попередньому періоду.

Едикти преторів не могли отримати широкого розповсюдження, доки не був прийнятий *lex Aebutia*. З того часу, коли магістрату, який здійснював правосуддя була надана *lex Aebutia*, а пізніше *legibus Julii*, створювати *judici* письмову інструкцію, тим самим едикт був позбавлений від суворих *legis actiones* і кожен претор при вступі на посаду міг встановлювати формули позовів, за якими він відправляв юстицію.

Jus gentium стало підґрунтям судової практики претора перетринів і його едикту, а пізніше було розроблене юристами.

Вплив цього нового елементу на цивільне право було в останній час дуже велике; народ, магістрати та юристи запозичені з нього нове поняття права, а саме вони стали цінувати у юридичних актах більше сутність, ніж форму. *Jus gentium* якщо не створив, то розширив поняття *bonae fidei*, *aequitas* та абстрактної природи права і юристи тлумачили цей прогрес, застосовуючи його поступово і до відносин суворого цивільного права.

Іншим джерелом права, яке починає у цей період розвиватись, була наука права, юриспруденція. Під цією назвою розумілось наукова розробка права та його застосування у новій фазі, в яку вступила римська держава. Тому юристи другого періоду займались не тільки тлумаченням права але й засновниками права.

Особливо значний процес спостерігається у підвищенні ролі *bonae fidei* та *aequitas* над *strictum jus*, що особливо позначилось у області зобов'язань. У той час, коли у попередній період на *bonae fides* звертали увагу тільки у декількох відносинах, то у другому періоді це стало загальним правилом навіть у галузі таких правовідносин, які відносились до предмету регулювання суворого права. У всіх консенсуальних договорах та реальних, за виключенням позики, *bonae fides* та *aequitas* стало єдиним керівним критерієм. Навіть у вербальних договорах, які відносились до суворого права, стали звертати увагу на *aequitas*. Претор це зробив тим, що у формулу стимуляції ввів так звану *clausula doli*, та зобов'язав дотримуватись *bonae fidei*. Також і загальні процесуальні засоби, які призначені проти порушення *bonae fidei* належать другому періоду та преторському едикту. [6]

У останній період розвитку римської держави зникли умови міцного державного та суспільного життя, та зупинились і творча сила в галузі законодавства та правознавства. Діючим джерелом права залишились тільки імператорське законодавство, відкрилась ера збірок та зводів.

Крім *leges* (таку назву носило імператорське законодавство), мала ще дійсну силу *jura*, під чим розумілась класична юриспруденція. Але і це дорогоцінне джерело все більше зникало. Наукове виробництво зупинилось; ні стародавні школи Риму, ні нові школи на Сході не в змозі були оживити наукову творчість, вони тільки зберігали перекази науки права, та крім того вони були професійними школами.

Форма та порядок втілення права певної історичної епохи не є справою історичної випадковості. Так зміст права формується виробничими відносинами, соціально-економічними умовами, часу та місця, політики, філософії.

Для правильного розуміння суті та природи права необхідно ознайомитись із поглядами римських юристів на природу права та елементи природного права. Право отримало назву від «правосуддя» (*justitia*). Відповідно до визначення Цельса «право є наукою про добре та справедливе» (Д. I. I. 1).

Посилання на справедливість, добрі нрави, добру совість часто зустрічаються як у творах давньогрецьких авторів [7], так і в текстах законодавчих актів. І треба вказати, що це принцип, якнайменше відносно громадян Риму, застосовувався достатньо послідовно, особливо в приватному праві (*ius privatum*), яке разом із

правом публічним (*ius publicum*) було однією із складників римського права взагалі. [8]

Формул та відповідних ним процесам судочинства було в Римі багато. Вони представляють собою певний адміністративний засіб розв'язання конфліктів, які виникли в суді.

Вставши над судом адміністратор (претор) намагався організувати процес судочинства, тобто встановити певні правила поведінки для всіх учасників, тобто визначити рівні умови для всіх груп населення.

З появою нової системи судочинства стало можливим розширення бази законів. Тепер претор вимагав від римських суддів «вести судочинство в основному не на суворому виконанні цивільного права, а відповідно *ex fide dona*, тобто відповідно тим вимогам, які відповідали би принципам справедливості та законності. Користуючись своєю владою «претор отримав можливість визнавати нові відносини життя, що розвивається, або, навпаки, залишати іноді без захисту відносини, які формально відповідають закону, але по суті є такими, що відмирають. Разом із цим законом, відмовляючи в подібних випадках у видачі позивачу формули позову.

Римським юристам вдалося не тільки у межах існуючих законів, але й сформулювати в рамках формулярного процесу механізм, який дозволяв відмовитись від застарілих законів та створювати нові. Спочатку формули розглядались лише як преторські пояснення до використання законів, потім в формі едиктів преторів — як правова традиція, наприклад на підґрунті найкращих едиктів створювались закони.

На підґрунті владних відносин створювались і інші, гарантовані законом міри справедливості, наприклад право володіння «для володіння в юридичному змісті необхідна воля володіти річчю самостійно, не визнаючи над собою владу іншої особи, воля відноситься до речі як до своєї. [9]

Такі підходи до формування права дали змогу римським юристам визначити його як «*ars bona aequi*», яке реалізує те, що визнане суспільством як добре і справедливе.

Засобами виникнення принципів римського права були не тільки вплив грецької філософії на світогляд римських юристів. Треба також зазначити вплив грецької філософії на право народів. В свою чергу вплив *ius gentium* на *ius civile* було дуже значним; народ, магістрати та юристи запозичали з нього нове поняття права, вони стали цінувати в юридичних актах більше сутність, ніж форму. *Ius gentium* якщо не створив, але розширив поняття *bonae fidei*, *aequitatis* та абстрактної природи права та юристи були тлумачами цього процесу, застосовуючи його постійно та відповідно відносин суворого цивільного права. [10]

Претор, керуючись виконавчою владою *imperium* міг надати свою практичну підтримку тій чи іншій нормі *ius civile* або проігнорувати її і позбавити тим самим своєї підтримки. Технічними засобами, за допомогою претор заповнював прогалини, що виникали за появою нових відносин, які хоч і охоплювались правом, але в деталях не могли бути передбачені законодавцем, були аналогія та фікція. Здійснюючи судові функції претор міг поширити подібну норму з *ius civile* на аналогічний спірний випадок, тобто вирішував справу на основі правової норми, яке

регулює найбільш подібні суспільні відносини (аналогія закону чи субсидіарне застосування). Розв'язуючи спір, претор також міг припускати існування насправді неіснуючої обставини чи, навпаки — не приймати до уваги існуючу обставину (фікція). Ця правова процедура застосовувалася у позовних формулах з тим, щоб пов'язати за ними нові правові наслідки. Однак, яким би не був технічний засіб, він був застосовуваний претором тільки з міркувань справедливості, як критерію оцінки норми чи факту.

Так само римські юристи заповнювали існуючі у законодавстві прогалини, складаючи форми для нових угод (*савеги*), керуючись загальними засадами і змістом законодавства, на основі принципів справедливості, доброї волі, рівності суб'єктів тощо. У результаті нові норми не виникали, а лише існуюче право розповсюджувалося на випадки, законодавцем прямо не передбачені. [11]

Література

1. Новицкий И. Б. Римское право. — Изд. 6-е, стереотипное. — М., 1996. — С. 13.
2. Новицкий И. Б. Римское право. — Изд. 6-е, стереотипное. — М., 1996. — С. 13.
3. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 21.
4. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 23.
5. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 61.
6. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права Одеса. Типография П. А. Зеленого, 1883. — С. 124.
7. Див. Дигесты Юстиниана/ Избр. фрагменты в пер. и с прим. И. С. Перетерского. — М., 1984. — С. 19.
8. Харитонов Є. О. Рецепція римського приватного права. — Одеса: АО БАХВА, 1996. — С. 7.
9. Новицкий И. Б. Римское право. — Изд. 6-е, стереотипное. — М., 1996. — С. 76.
10. Гвидо Паделлетті. Учебник истории римского права. Пер. с итал. Д. И. Азаревича. — Одесса. Типография П. А. Зеленого, — 1883. — С. 90.
11. Федущак-Наславська Г. М. *Aequitas Ius naturale* як джерела римського приватного права. // Актуальні проблеми держави і права. № 23, — 2004. — С. 132

УДК 347.232

Д. О. Бондаренко

СПОСОБИ ЗДОБУТТЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ: РИМСЬКЕ ПРАВО І СУЧАСНІСТЬ

Серед різноманіття проблем, пов'язаних з питаннями власності, особливу актуальність мають питання здобуття права власності, оскільки вони торкаються як приватноправової, так і публічно-правової сфери життєдіяльності суспільства. Право, і особливо цивільне право, своїми правовими засобами забезпечує формування і задоволення різних і насамперед майнових потреб. Отже, подальший розвиток інституту власності й удосконалення практики застосування його норм диктує-